

MAKALE DEĞERLENDİRME SÜRECİNDE DERGİLERİN KALİTESİNE ETKİ EDEN KONULAR VE KULLANILAN FORMLAR

İbrahim KARA

Yayın hazırlamak ve bu konuda yeterli bilgi ve deneyime sahip olmak, bilimsel araştırmaların en önemli aşamalarından bir tanesidir. Tıp eğitimi süresince yeterli düzeyde eğitimi verilmeyen bu konuda araştırmacılar daha ziyade kişisel çabalarıyla belirli bir noktaya gelebilmekte veya bu alanda çalışan profesyonel kişiler ve kuruluşlardan destek alarak yayınlarını hazırlamaktadırlar.

Çalışmaların yayınlanacağı dergilerin en önemli sorumluluklarından bir tanesi, değerlendirme ve yayın için gönderilen makalelerin uluslararası biyomedikal yayıncılık kuralları çerçevesinde hazırlanıp hazırlanmadığını denetlemek ve yayına kabul veya ret kararlarını bu kurallar çerçevesinde vermektir. Bu süreçte dergilerin ve editörlerinin en önemli yardımcıları danışmanlar olacaktır.

Dergilerde uygulanan farklı danışmanlık sistemleri bulunmakla birlikte, bu yazıda, değerlendirme sürecinde takip edilmesi gereken ve derginin genel kalitesine ve prestijine olumlu katkı yapacak bazı temel konulara uluslararası kılavuzlar çerçevesinde yer verilecektir.

Teknik Değerlendirme

İlk aşamada makalenin, derginin kapsadığı alana, yayın politikasına ve yazım kurallarına uygunluğu denetlenmelidir. Makalenin hacmi, tablolar, resimler, şekiller, yazarların isimleri ve açık bir şekilde yazılmış kurum bilgileri, anahtar kelimeler, kaynak yazımı ve buna benzer birçok konuda yapılacak hatalar editörler ve danışmanların inceleme yapmak için yeterli veriye sahip olmamasına ve değerlendirme sürecinin uzamasına sebep olacaktır.

Çift-kör değerlendirme sistemine göre çalışan dergilere gönderilen makalelerin değerlendirme sürecinde dikkat edilmesi gereken önemli bir diğer nokta ise makale dosyalarında çalışmayı yapan kişiler ve kurumlarla ilgili bilgilerin veya açık ipuçlarının yer almadığından emin olunmasıdır. Dergilerin yazım kurallarında belirtilen bu konularda yazarlardan kaynaklanan önemli aksamlar olabilmekte ve makaleler hakemlere bu bilgilerle gönderildiğinde çift-kör değerlendirme özelliği ortadan kalkmaktadır.

Dergilerin kendi editöryel politikası ve iş akış şemasına uygun bir kontrol listesi hazırlamaları ve makaleleri değerlendirme süreci başlamadan önce bu listeye göre kontrol edip düzeltmeler yapıldıktan sonra danışmanlara göndermeleri gerekir. Bu aşama her ne kadar teknik bir işlem gibi gözükse de, eksik ve hatalı bir formatta değerlendirilmeye alınan makaleler hem bilimsel değerlendirmenin kalitesi bakımından hem de etik yönden olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir.

İbrahim KARA

Anadolu Kardiyoloji Dergisi / Yayıncı - İSTANBUL

ibrahim.kara@avesyayincilik.com

Yayın Haklarının Devri

Editörlerin ön incelemesinden geçen makalelerin yayın haklarının dergiye devredilmesi danışman değerlendirmesinden önce yapılması önemlidir. Dergilerin önemli bir kısmı bu işlemi makale yayına kabul edildikten sonra yapmaktadır. İlk bakışta mahsuru yok gibi gözükse de bu yöntem, yazarların çeşitli kişisel gerekçelerle aynı makaleyi başka bir dergiye de göndermiş olması ve her iki dergide de kısa aralıklarla yayınlanması sonucunu doğurabilir. Bu durum hem makaleyi yayınlayan dergiyi hem de yazarları zor durumda bırakacak ve tarafların ciddi etik ve idari yaptırımlara maruz kalmalarına sebep olabilecektir. Zira bir derginin değerlendirmesi devam ederken, eşzamanlı olarak aynı makaleyi değerlendiren başka bir derginin hızlı karar verip makaleyi yayınlaması çok da beklenmeyecek bir sonuç değildir. Bu noktada yazarların diğer dergiyi bilgilendirmedeki ihmalleri, diğer derginin yazıyı basmadan önce son aşamada mükerrer yayın (duplicate) incelemesi yapmaması gibi pratikte gerçekleşmesi muhtemel uygulamaların sonucunda makale iki farklı mecrada da yayınlanmış olacaktır. Böyle bir durumda, yayın haklarıyla ilgili devir evrakını yazarlardan ilk alan dergi hak sahibi olacak ve diğer derginin sözkonusu makale için "geri çekme" yazısı basması gerekecektir. Tüm taraflar için karmaşık ve uzun sürebilecek bu olumsuz durumlardan dergileri (ve hatta yazarları da) korumak adına makalelerin yayın hakları yazarlardan danışman değerlendirmesinden önce alınmalıdır. Yayın Hakkı Devir Formu'nda, çalışmanın özgün olduğu, daha önce başka bir yerde yayınlanmadığı, yayınlanmak üzere değerlendirme aşamasında olmadığı ve makale dosyasında beyan edilen toplantılar dışında başka bir yerde sunulmadığı beyan edilmelidir. Ayrıca yazarların haklarını korumak adına makalenin yayına kabul edilmemesi halinde yayın haklarının yazara tekrar geri döneceği maddesi de eklenebilir.

Yayın hakları konusunda bir diğer önemli husus ise, makalelerde kullanılan tablolar, resimler, şekiller ve diğer görsellerin özgün olup olmadığıdır. Birçok araştırmacı çalışmasını makaleye dönüştürürken taradığı diğer kaynaklarda yer alan hazır materyalleri kullanmak eğilimindedir. Ancak bilgi çağının ve internet teknolojilerinin geldiği nokta, yayıncılara, bu türden izinsiz materyal kullanımının tespiti ve sorumlularına karşı mali ve hukuki yaptırımlara başvurma olanaklarını sağlamaktadır. Ülkemizdeki dergiler incelendiğinde yazarların ve danışmanların büyük bir kısmının, editörlerin ise önemli bir kısmının bu konuya hassasiyet göstermediklerini görmek mümkündür. Makalenin konusuyla ilgili atanan danışman, alanında yayınları olan yetkin bir isim olduğunda bu türden telif hakkı ihlalleri çıplak gözle herhangi bir literatür taraması dahi yapmaksızın da tespit edilebilir ve dergi editörleri aracılığıyla yazarlar bilgilendirilerek ilgili materyaller için telif hakkı sahiplerinden izin alınması, makaleden çıkarılması ve/veya özgün olan yeni halleriyle değiştirilmesi istenebilir. Yazarların Yayın Hakkı Devir Formu'nu imzalayarak yaşanabilecek olumsuzlukları üstlenmiş olması, derginin ve editörlerin sorumluluğunu ortadan kaldırmayacak, en azından bu durumun dergiye ve sahibi olan kuruluşlara rücu edilebilecek olan zararlarıyla karşı karşıya kalacaklardır.

Danışmanların Özellikleri ve Editörlerin Danışman Seçimi

Makalelerin yayına kabul edilmesi veya ret edilmesi için son karar derginin editöründe olmakla birlikte uluslararası kılavuzlar ve kuruluşlar danışman onayından geçmeyen makalelerin yayınlanmasını tasvip etmemektedirler.

Tarafsız bir danışmanlık uygulamasının birçok özelliği olmakla birlikte başlıcaları aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

1. Danışmanlar makalenin konusunda yayınları ve atıfları olan uzman kişiler olmalıdır.
2. Derginin yayın tarihini aksatacak ve/veya çalışmanın güncelliğini yitirmesine sebep olacak bir gecikmeye sebebiyet vermemelidir. Şayet makaleyi değerlendiremeyecek ise, henüz danışmanlık daveti aşamasında bu durumu dergi editörüne bildirerek görevi iade etmelidir.
3. Çalışmayı yapan kişiler ve merkezler hakkında bilgisi var ve bu yüzden değerlendirmeyi yansız yapamayacak ise bunu dergiye bildirmelidir.
4. Değerlendirme aşamasında makaleyi baştan sona en az bir kez okumalı, ihtiyaç duyması halinde ek kaynaklardan da faydalanmak için literatür taraması yapmalıdır.
5. Makalenin istatistik verileriyle ilgili bir problem tespit ettiğinde durumu dergiye bildirerek gerekli istatistik denetimi ve düzenlemesinin yapılmasını önermelidir.
6. Çalışmanın planlanması, yöntemleri, sonuçları ve diğer bilimsel içeriklerinin analizini yapmalı, ilave olarak hasta onamları, çıkar çatışmaları, finansal destekler ve etik kurul onayları konusundaki gereklilik olup olmadığı konusunda yorumlarını da dergiye bildirmelidir.
7. Değerlendirmeyi dergi tarafından gönderilen form üzerinden yapmalı ancak mutlaka çalışma hakkındaki görüşlerini içeren en az bir sayfalık yorumunu da eklemelidir.
8. Eğitici ve öğretici olma sorumluluklarının bir gereği olarak danışmanlar, yazarlara yol göstermeli, kırıncı ve onur zedeleyici yorumlardan kaçınılmalıdır.

Değerlendirme süreçlerinin beklenen süre ve kalitede tamamlanabilmesi için editörlerin danışman seçiminde dikkat etmesi gereken anahtar faktörler ise aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

1. Her makale için en az iki danışman görüşü alınmalı ancak alanında yetkin olan danışmanların yoğunluklarını da göz önüne alarak ilk davet aşamasında zaman kaybetmemek için tedbirli davranılmalıdır.
2. Pratik uygulamada, bir danışmanın ULAKBİM Türk Tıp Dizini'nde indekslenen dergilerdeki yayınların yazarları arasından, ikinci danışmanın PubMed MEDLINE'da dizinlenen dergilerdeki yayınların yazarlarından, üçüncü danışmanın ise dergide daha önce aynı konuda makalesi yayınlanan yazarlardan seçilmesi faydalı olacaktır.
3. Tam metni İngilizce olan makaleler için PubMed MEDLINE veri tabanından seçilecek danışmanlar birden fazla olmalıdır. Zira bu sistem üzerinden yapılan danışmanlık davetlerine çok az oranda olumlu yanıt gelmektedir.
4. Kıdemli uzmanların yanında, alanında önemli ve ciddi yayınları olan, çalışmalar yapan ve yapmaya devam eden genç ve aktif akademisyenlere de danışmanlık davet gönderilmelidir.
5. Süresi içinde davete yanıt vermeyen veya değerlendirmeyi yapmayı kabul edip süresi içinde raporunu göndermeyen danışmanlar güncel olarak takip edilmeli ve elektronik ortamdaki yazışmaların aksayabileceği hususu da dikkate alarak gerekli olması halinde danışmanlarla telefon veya diğer yöntemlerle iletişim kurulmalıdır.

Yazarlık Hakları ve Lütuf Yazarlık

Editörler ve danışmanlar değerlendirdikleri makalenin konusu, hacmi ve diğer bazı özelliklerine bakarak, yazar listesinde yer alan kişileri ve çalışma alanlarını denetlemelidirler. Zira dergilere gönderilen bazı çalışmalarda, çalışmanın planlanması ve yürütülmesi aşamasında yazarlık hakkına sahip olacak düzeyde bir katkısı olmayan kişiler çeşitli sebeplerle yazar listesine eklenmekte ve bu durum da bilimsel yayıncılıkta önüne geçilmesi gereken "lütuf yazarlık" sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Başta Editörler olmak üzere, makalelerin yayına kabul veya ret aşamalarında sorumluluk sahibi olan danışmanlar da inceledikleri yazıları bu açıdan da gözden geçirmelidirler.

Makalenin dergiye ilk gelişi aşamasında sorumlu yazar tarafından "Yazar Katkı Formu"nun doldurularak gönderilmesini istemek muhtemel sorunlara en baştan bazı çözümler getirecektir. Bu formda aşağıda belirtilen temel bilgilerin yer alması gerekir (1,2):

1. Araştırma ve/veya yazı için fikir ya da hipotezin oluşturulmasına katkısı olanlar
2. Sonuçlara ulaşmak için yöntemleri planlayanlar
3. Proje ve yazının organizasyonu ve seyrinin gözetimi ve sorumluluğunu alanlar
4. Proje için "hayati önem taşıyan" personel, mekân, finansal kaynak, araç ve gereçleri sağlayanlar
5. Biyolojik malzemeler, reaktifler ve sevk edilen hastalar
6. Deneylerin yapılması, hastaların takibi ve verilerin düzenlenmesi için sorumluluk alanlar
7. Bulguların mantıklı açıklaması ve sunumu için sorumluluk alanlar
8. Yazının tümü veya asıl bölümünün yaratılması için sorumluluk alanlar
9. Yazının taslağını hazırlayanlar
10. İçerik açısından eleştirel incelemeyi yapanlar
11. Yazının dergiye gönderilmeden önceki nihai taslağını kontrol edenler

Bu maddelerden ilk üç tanesi tüm yazarlar tarafından yerine getirilmelidir. Editörler bu sorulara verilen yanıtlar çerçevesinde yazar listesinde yer alan isimleri değerlendirmeli ve yazarlık tanımına uygun olmayan kişiler varsa yazıdan tamamen çıkarılmasını veya "Teşekkür" başlığı altına yer verilmesini istemelidir.

Finansal Destekler ve Çıkar Çatışmaları

Çalışmaların ilk fikir aşaması ve planlanmasından yayın aşamasına kadar geçen süreçte doğrudan veya dolaylı olarak alınan desteklerin beyan edilmesi, araştırma sonuçlarını okuyacak, değerlendirecek ve pratikte kullanacak olan kişi ve kuruluşlara ve daha sonra bu çalışmaların sonuçları doğrusunda hazırlanabilecek olan meta-analizler için dikkat edilmesi gereken önemli bir sorumluluktur. Bu durumu tarafsız olarak değerlendirmek için bir çok yöntem bulunmakla birlikte, editörler, hakemler ve yazarlara yönelik kılavuzlar yayınlayan International Committee of Medical Journal Editors tarafından hazırlanan "Potansiyel Çıkar Çatışmaları Bildirim Formu" dergiler tarafından kullanılabilir (3).

Ayrıca tüm yazarların çalışmanın konusuyla ilgili kişi ve kuruluşlarla geçmiş dönemde olan veya halen devam eden ilişkilerinin de beyan edilmesi gerekir. Çıkar Çatışması'nın olmadığı durumlarda da makalenin son bölümünde açıklama yazılmalıdır.

Sonuç olarak, danışmanlık sistemi, bilimsel dergilerin tarafsız ve üst düzey yayıncılık yapması için en önemli aşamadır. Ayrıca yazarların makale gönderimi için dergi seçiminde dikkate aldığı özellikler arasında en önemli konulardan bir tanesinin de hızlı değerlendirme süreci olduğunu unutmamak gerekir. Üst kalitede ve yeterli hızda ilerleyen bir danışmanlık sistemine sahip olan dergiler, hem uluslararası bilimsel literatürde daha yüksek oranda kabul görecektir, hem de yazarların makale göndermek için en çok rağbet ettiği dergiler haline geleceklerdir.

KAYNAKLAR

1. <http://www.councilscienceeditors.org/i4a/pages/index.cfm?pageid=3376>
2. http://www.icmje.org/ethical_1author.html
3. http://www.icmje.org/coi_instructions.html